

CUPRINS

Grădina închpuită. Premise	9
Topocronii filosofico-literare în Antichitate și Evul mediu.	
Persistența memoriei: recurențe românești	15
Aporia spațio-temporalității.....	16
Asimilarea timpului	21
Fragmentarea trecerii sau victoria asupra timpului	21
Spațializarea <i>timpului fizic</i>	21
Vârstele lumii și sensul moral al istoriei.	22
<i>Veacul de om</i> sau <i>anotimpurile fiziologice</i> și <i>spirituale</i>	41
Vârstele omului și „Pilda Lumii”:	
Roata vieții/ timpului/ norocului în iconografie	46
Tripla experiență intimă a duratei: <i>timpul psihologic</i>	68
Între mit și istorie: <i>timpul social</i>	71
Asumarea morții sau depășirea barierelor temporale.....	76
Asimilarea spațiului.....	88
Ordonarea haosului sau victoria asupra spațiului	88
Alchimia <i>spațiului fizic</i> . Instituirea <i>cosmosului</i>	88
Arhitectura <i>spațiului uman</i>	92
Dinspre <i>spațiul interiorizat</i> , spre <i>spațiul interior</i>	99
Între <i>logos</i> și <i>topos</i> : discursul ca metaforă a spațiului <i>rostit</i> și <i>rostit</i>	101
Reprezentarea <i>tărâmului de dincolo de ceruri</i> sau depășirea limitelor spațiale	104

Cronotopul auroral. Arhitectura întemeierilor	121
Arhetipul biblic: zămislirea frumoasă și bună	121
Intemeierea <i>Râmului: urzitul</i> spațiului și <i>ursitul</i> timpului	143
Configurarea <i>oikoumenei</i> bizantine: semnele recuperării	150
<i>Legenda lui Dragoș</i> : întemeierea ca probă inițiativă	156
<i>Legenda lui Radu Negru Voievod</i> : legitimarea istoriei prin mit	168
Cronotopul istoric. De la perspectiva totalității, la detaliul cotidian miniatural	183
Descinderea în <i>câmpul istoriilor</i> : comandamentele științei și generozitatea mitului	183
Amplitudinea privirii. Vocația ansamblului: coexistențe spațio-temporale	192
Autoritatea imediatului și tehnica decupajului	202
Topocronia cărților populare: kalokagathie și alteritate	215
Literatura <i>de desfătare</i> . Arhitecturile exemplare și compensatorii	215
Alternativele inițierii sacrale	223
<i>Apocrifele</i> : topocronia simbolică a redempțiunii	225
<i>Legendele hagiografice</i> : experiența vecinătății lui Dumnezeu	244
Orizonturile edificării sapiențiale și comportamentale	251
Saga eroicului ca formă de întâlnire cu alteritatea: romanul pseudoistoric	263
Heraldica iubirii: romanul cavaleresc și erotic	271
Dinspre spațio-timpul firii, spre spațio-timpul scrierii și al lecturii.	287
Răscumpărarea vremii. Ispita istoriei în spațiile firii.	
Lumea ca text	287

<i>Purtătorul de cuvinte: locuri și vremuri scripturale</i>	299
Spații vindecătoare și metafore ale scrierii.....	302
Între pragurile penajilor, iscusită zăbavă: lectura.....	310
Textul ca lume. Spațio-timpul discursului.....	316
Concluzii	329
Bibliografie	333
Ilustrații	363

GRĂDINA ÎNCHPUITĂ. PREMISE

În sinaxarul Sfântului Macarie Râmleanul, Dosoftei istorisește, îndelung și cu detalii de variantă creștinată a *Alexandriei*, călătoria celor trei sfinți părinți bătrâni plecați să cutreiere pământul în căutarea „raiului, spre răsărit, unde odihnește ceriul”, adică a locului unde timpul și spațiul umane se încheie, pentru că începe veșnicia lui Dumnezeu.

Itinerariul spațiilor traversate (din Mesopotamia la Ierusalim, din Persia, Vavilon și India, la țara „căpcânilor”, a piticilor-moime ori a balaurilor și uriașilor) are nu doar sensul clasic al parcursului inițiativ, ci mărturisește, cum multe dintre proloagele *Vieții și petreacerii svinților* o fac, despre nevoia protagoniștilor perioadei vechi românești de a lua în posesie spațiile necunoscute, împlânzindu-le prin imaginație și prin translatăre în timpul narativ al miraculosului și fabulosului, unde totul este posibil.

Trăind cu privirea întoarsă spre cer și cu nostalgia pierderii lui prin păcat, omul Veacului de Mijloc își orientează viața cu scopul de a-l regăsi după moarte, dar nu renunță nici la dorul de a-l revedea și până atunci, „muricios și îmbrăcat în trup”, și de a locui măcar în vecinătatea lui, așa cum face Sfântul Macarie, al cărui nume nu întâmplător trimite, etimologic, la fericirea și binecuvântarea sperate, dar și la Ostrovul Makaron din povestea Împăratului Alexandru, pornit și el în căutarea raiului. Pedepsit pentru neascultare cu izgonirea din paradis și căderea în timpul și spațiul pământesc, supuse trecerii și neașezării, morții și suferinței, omul aspiră la recuperarea spațio-timpului eternității divine. Raiul rămâne una dintre întruchipările acestei topocronii perfecte, cealaltă este

momentul Parusiei și al venirii Împărăției lui Dumnezeu, finalitatea absolută a lumii creștine.

Între ele, în universul orientat soteriologic, istoria umană *scrisă* este, în fapt, înregistrarea unor soluții de contracarare a angoasei trăirii sub semnul fragilității vieții și a destinului, prin sublimare morală a discernământului și asigurarea împlinirii faptei bune, condiția indispensabilă a mântuirii, dar și a unor contraexemple elocvente în măsură să facă alegerea și mai evidentă. De aceea, în primele secole, scrierea devine act necesar, de memorie colectivă, sapiențială, etică sau morală, cu conștiința asumată a edificării spirituale a „iubitului cetitoriu”, provocat la descifrarea sensurilor propuse, adesea, sub semnul modelelor, alegoriei sau simbolului, definit de Hugues de Saint-Victor ca o formă de întâlnire a formelor vizibile menite să demonstreze o materie invizibilă.

Omul perioadei vechi „*locuiește*” *concomitent în propria-i perioadă*, ordonând-o după reguli stricte sau resimțind lumea intrată în criză din cauza transgresării lor, în orizontul “cumplitelor vremi”, nestătătoare, *dar și într-o realitate paralelă*, alternativă, de multe ori exemplară, cu forță de model (pozitiv sau negativ), spre care privește întotdeauna.

Astfel, funcționând preponderent pe baza *analogiei* și a *referinței*, el își organizează propriul univers prin raportare comparativă la mit, *Biblie*, povestiri populare sau trimitere cultural-istorică, într-o continuă nevoie de legitimare, de identificare, de concretizare și explicitare a spațio-timpului în care trăiește, dar și a sinelui în circumstanțele date, descifrând cauzalități și dezvoltându-și iluzia că ține sub control o realitate care, atâta timp cât repetă experiențe culturale similare, mai poate fi ordonată. Pe de altă parte, construind arhitecturi narrative cu aceste realități alternative, și așezând în timpul scriiturii sau al artei propria-i realitate vremelnică, reușește ceea ce Michel Onfray numește în *Les raisons de l'art* (2021), „scăparea”, evadarea din timp sau lupta artistului cu

eternitatea, ca Iacob cu îngerul. Arta ca *antidestin*, cu imaginea lui Malraux, sau ca formă de a repara lumea, precum în excursul lui Alexandre Gefen (*Réparer le monde. La littérature française face au XXI^e siècle*, 2017).

„Grădină închipuită”, oglindind dorul grădinii primordiale sau simbolistica grădinii lui Apollo și a muzelor, ca în *Discursurile* lui Miron Costin, literatura perioadei vechi împlinește deja idealul considerat astăzi prioritar în literatura contemporană privitor la conștiința civică și miza taumaturgică. Mai mult chiar, criza teoretică majoră a studiilor literare sintetizată tot de Alexandre Gefen (*L'Idée de littérature*, 2021), după două decenii de comentarii apocaliptice deplângând și interogând moartea literaturii, avantajează textele noastre vechi și le aduc în prim-planul actualității tematice, pentru că *ele sunt deja* tot ceea ce vrea să redevină astăzi scriitura literară contemporană: (re)definirea și armonizarea raporturilor identitate-alteritate în povestea despre ceilalți și despre sine, mărturie și act recuperator sau reparator, instrument de acțiune socială și politică, mijloc de educație, discurs etic și moral, proiectare de universuri compensatorii. Fundamental kalokagathic, imaginarul medieval își regăsește acum corespondențele în imaginarul contemporan unde, „adevărul, frumosul și binele au redevenit sinonime” (Gefen), iar literatura, ieșită din turnul de fildeș al imperiului unic, intransitiv și intransigent al esteticului, se reîntâlnește, ca înainte de secolul al XIX-lea, cu meditația filosofică asupra destinului uman, „orizonturile vieții” (Doina Curticăpeanu) de zi cu zi, dar și cu elemente de antropologie sau sociologie.

Frumusețea și valoarea acestor texte vine, așadar, nu atât din miza estetică formală și gramaticalizată a înșiruirii de tropi, ci, mai ales, din autenticitatea trăirii și complexitatea privirii aruncate peste lume cu gând să cuprindă tot ceea ce sensibilitatea protagoniștilor ei, cu nevoile, bucuriile, creșterile și descreșterile lor, recuperează la nivel de viziune cu perspectivă amplă asupra existenței sau de miniatură și detaliu cotidian.

De aceea, adăugând elocvenței textului și pe aceea a iconografiei perioadei, exploatate ca tot unitar în nevoia de recuperare a unei culturi a textului și a imaginii interdependente și indestructibile în perioadă, am folosit în interpretarea mea în același timp instrumentele istoriei literare, ale poeziei și hermeneuticii, ale istoriei mentalităților sau ideilor, ca și ale analizei de imagine. M-am apropiat de perioada veche cu elemente dinspre teoria imaginii care, ca la Georges Didi-Huberman, în *Devant le temps* (2000), postulează că „în fața imaginii suntem în fața timpului” pentru că se reconfigurează continuu trecutul și prezentul privitorului și al operei în experiența privirii, dar și de filosofie morală, ca la Martha Nussbaum, sau de comparativism în contextul a ceea ce, de la inventarea conceptului de *Weltliteratur* de către Goethe, a devenit astăzi o metoda de lucru și analiză a literaturii mondiale. Am aceeași îngrijorare cu David Damrosch privind obsesia *prezenteismului* și „deriva constantă a studiilor literare către o concentrare masivă asupra ultimelor două secole, sau chiar asupra ultimilor cincizeci de ani” (*Comparing the Literatures: Literary Studies in a Global Age*, 2020) și că uităm autosuficient că, inclusiv la nivel de cercetare, doar „cu trecute vremi pricepem cele viitoare”, cum Miron Costin o mărturisea, reluând înțelepciunea anticilor.

Apoi, am citat mult și cu voluptate. Inclusiv voluptatea intertextului. Pentru a împărtăși cititorilor mei și bucuria directă a întâlnirii cu sursa vie, expresivă, nu doar cu povestea despre ea. Am lăsat textul să vorbească, să se spună cu volutele și imaginile sale, să dialogheze, în acțiune, mișcare și legătură continuă (după idealul de lectură pe care îl văd Pascale Casanova și Alexandre Gefen) cu texte din spații și perioade diferite: cu înțelepciunea și miturile Antichității (nu doar greco-romane), cu redefinirile Umanismului și Renașterii, contrastele și scindările barocilor, mutațiile de sensibilitate ale Luminilor, neliniștea modernilor, fragmentarismul postmodernilor. Doar două exemple fugitive: regăsim aici anticipările asocierilor inedite ale avangardei și primele sugestii ale textualismului.

Scenografia scrierii, cu timpul și spațiul ei privilegiate sau în suferință, dar și instrumentele de lucru – stilul, condeii, călimara, cartea, filacterul, într-un univers unde cuvântul scris dă identitate și legitimează istoria de neam și de sine – ori reprezentarea scriitorului, uneori și miniaturist, în ipostaza sa de creator, la masa de lucru, cu pana și paleta de pictor, sub mâna binecuvântării divine ce mărturisește despre adevăr revelat și predanie, dar și sub raza inspirației preromantice spre final de secol al XVIII-lea. O lume vie, completă, caleidoscopică, dramatică sau hieratică, și o limbă savuroasă, de expresivitate muzicală, adesea căutată și ritmată retoric.

Cartea este o pledoarie pentru a ne întoarce la recitirea acestei literaturi. Izgonită din programele și manualele școlare, amenințată să dispară și din cele universitare, cu tot cu seminariile și cursurile dedicate ei, pedepsită pentru tot felul de vini care nu-i aparțin și prizonieră unor prejudecăți de receptare datate, literatura română veche suferă, înainte de toate, de necitare. Mai actuală ca niciodată prin mesajul său – dovadă că literatura contemporană îi preia temele și îi reactualizează atitudinile, coborând din nou în cetate, cu misiune și convingere că poate face lumea mai bună și, mai ales, cu responsabilitatea de a depune mărturie în lupta pentru recuperarea valorilor umane și a demnității omului –, literatura veche românească iese în întâmpinarea cititorului de astăzi cu soluția în care crede: pentru că a fost făcută prin Cuvânt, lumea poate fi vindecată tot prin el. Prin rostire, haosul devine ordine, timpul și spațiul își reconfigurează sensurile, fiindcă, la vechii noștri, cuvântul trebuie să se împlinescă în faptă.

Pentru asta, însă, povestea întemeierilor exemplare din primele noastre secole de literatură trebuie spusă, reascultată, recită.